



Utagawa Kuniyoshi, Iwanuma Kichirokuro
Nobusato, 1833-1835
t/m 9 maart te zien in het Sieboldhuis, Leiden

voor hun zwaard komt: een aap, een gigantische vleermuis, een slang, een krokodil, een draak, een watersalamander of een demon. De gezichts-uitdrukking van de helden is ernstig, de mond gereduceerd tot een neerwaarts gebogen half maantje, de zware wenkbrauwen vormen een V, de kaken zijn breed, de neuzen groot. Velen van hen zijn flink behaard. Het is met deze serie hout-snedes *De 108 helden van de Suikoden* (oorspronkelijk een Chinees verhaal) dat Kuniyoshi rond zijn dertigste doorbrak.

Kuniyoshi heeft in zijn leven ruim vierhonderd drieluiken gemaakt. Vernieuwend was dat hij de afbeelding door liet lopen over de drie vellen. En nog vernieuwender zal het zijn geweest dat sommige bladen op zichzelf niks voorstellen, non-figuratief zijn. Zoals het triptiek waarin op het rechter vel een man met aangespannen en overal uitpuilende spieren uit alle macht probeert een zware klok een berg op te trekken. Op het middelste blad zie je bijna beeldvullend het muisgrijze middenstuk van de klok. Daarboven wat blauwe lucht met twee kleine zwarte vogels en een rood tekstblokje. Op het linker vel zie je de onderkant van de klok en enkele geïmponeerde toeschouwers.

Hoge, massieve dreigende golven, kabbelende schuimkopjes, kolkende stromen, een transparante beek: Kuniyoshi is de meester van het water. De beweging ervan stileert hij tot iets dat vlug, soepel en ongrijpbaar is. Steeds weer anders, steeds weer raak, het is een feest om naar te kijken. Net als zijn bliksem, die de God van het

onweer als spiezen uit de zwarte lucht schiet. En zijn regen die in bundels strepen naar beneden valt om daar vrolijk op te spatten rondom prachtig getekende voeten.

Een videopresentatie, gemaakt door Kilian Langestraat, illustreert hoe de wereld van Kuniyoshi, zo vol van actie, beweging en fantasie, invloed uitoefent op de hedendaagse kunst. De getatoeëerde Chinese helden, de samoerai, het skelet dat het affiche siert: je ziet ze allemaal terug in manga en animatie.

Het Sieboldhuis toont Kuniyoshi's houtsneden in twee delen. Wanneer u dit leest is het hier besproken eerste deel voorbij, maar deel twee – met landschappen, acteurs en komische prenten – is dan net begonnen. In de catalogus is de gehele tentoonstelling afgebeeld. Tot 23 juni is in het Rijksmuseum Volkenkunde, op loopafstand van het Sieboldhuis, een selectie van Kuniyoshi's oorspronkelijke tekeningen te zien. Zeer de moeite waard en bijzonder, want tekeningen van Japanse prentkunstenaars bleven haast nooit bewaard. Na het drukken van de houtsnede hadden ze hun functie verloren. **Kris Spinhoven**

Utagawa Kuniyoshi. Deel 2
Sieboldhuis, Leiden
t/m 9 maart
www.sieboldhuis.org

BOEK

De Oranjezaal lucide belicht

De meeste Nederlanders, Orangisten zeker, weten wat Huis ten Bosch is, waar het zich bevindt en waar het voor wordt gebruikt. Maar daarmee houdt het wel ongeveer op. Voor gewone onderdanen is het huis niet toegankelijk en daarom hebben slechts weinig mensen een idee van het interieur, in het bijzonder van het centrale gedeelte van het gebouw, de monumentale Oranjezaal, met haar overweldigende decoratie. Deze unieke constructie was bestemd te dienen als mausoleum voor de in 1647 overleden stadhouder prins Frederik Hendrik. Het was zijn weduwe, Amalia van Solms, een doortastende douarière met monarchale aspiraties, die het initiatief nam voor de totstandkoming ervan. Zij liet het paleis bouwen door de vooraanstaande architect Pieter Post en schakelde naderhand haar secretaris Constantijn Huygens en de architect en schilder Jacob van Campen in om de versiering van de centrale zaal te programmeren. Amalia kende zichzelf daarbij een sturende rol toe. Het was een collectieve directie, die samenwerkte vanuit verschillende

hoogten op de sociale ladder en die bepaald niet over één nacht ijs is gegaan.

De ontwerpfase werd gekenmerkt door inventiviteit en voorliefde voor allegoriseren, de *lingua franca* van dergelijke ondernemingen. Ook traditionele voorschriften van de retorica, die van de lijkrede in het bijzonder, waren daarbij van grote invloed. Twaalf Hollandse en Vlaamse schilders werden uitgenodigd schilderijen te leveren die uiteindelijk een samenhangend programma moesten vormen, alles gericht, expliciet of impliciet, op de glorificatie van Frederik Hendrik. Van tevoren kregen de uitverkoren kunstenaars pasklare richtlijnen toegestuurd.

Het project – de meer dan veertig schilderijen werden tussen 1648 en 1652 geproduceerd – pakte hoe dan ook zeer complex uit, wat eeuwen later betekende dat er kunsthistorisch van alles aan te vorsen en te verklaren viel. Dat is in de vorige eeuw ook inderdaad meermalen gebeurd, maar het echt fundamentele onderzoek over de Oranjezaal werd pas het afgelopen decennium verricht. Twee gereputeerde kunsthistorici, Margriet van Eikema Hommes en Elmer Kolfin, zijn er langdurig mee in de weer geweest. Het resultaat van hun studie hebben ze nu neergelegd in een belangwekkend en uitstekend geschreven boek, dat bovendien geïllustreerd is met prachtige



Jacob van Campen, Triomftocht met
schatten uit de Oost en West
afbeelding uit besproken boek

reproducties. Vooral Van Eikema Hommes' hoofdstuk over de geraffineerde toepassing van lichtval in de hoge ruimte, 'het alomvattende lichtplan', getuigt van grote speurzin. Zo is het verrassend te vernemen dat ook wat licht betreft een beroep werd gedaan op de antieke retorica, en dat 'binnen de retorische grondslag van het programma [...] de lichtdifferentiatie tevens als een ornamentele stijlfiguur' functioneert.

Elders wordt er op gewezen dat de sterke eenheid, door de initiatiefnemers nagestreefd in lichtval, iconografie en architectonische elementen, een zekere relativisering kreeg door de diversiteit aan stijlen waarvan de schilders zich bedienden. Sir Joshua Reynolds, als president van de Londense Royal Academy een deftige bezoeker, sprak onwelwillend van een 'variety of wretchedness', een beroerde verscheidenheid. Een van de saillante voorbeelden van contrast is het door Honthorst glad geschilderde portret van *Amalia en haar vier dochters* dat haaks werd gesitueerd op de enorme, veel breder geschilderde *Triomf van Frederik Hendrik* door Jacob Jordaens, de hoofdschotel van het ensemble. Op deze plaats volledig recht doen aan dit boek met zijn vele wetenswaardigheden en stimulerende inzichten, is onmogelijk. Maar het mag duidelijk zijn dat we te maken hebben met kunstgeschiedenis van de bovenste plank. En verder ben ik van mening dat de toekomstige bewoners van Huis ten Bosch ten gerieve van kunstlievende onderdanen af en toe royaal hun deuren zouden moeten openzetten. *Noblesse oblige*. De eigenares van Buckingham Palace kan hier tot voorbeeld strekken, entreegelden niet meegerekend. **Eddy de Jongh**

Margriet van Eikema Hommes & Elmer Kolfin
De Oranjezaal in Huis ten Bosch. Een zaal uit louter liefde
 Zwolle (Waanders uitgevers) 2013
 288 blz. 39,95 euro

MUSEUM

Fin de siècle in Brussel

De catalogus komt niet tot een definitie. Fin de siècle is een Parijse omschrijving. Van wie is onbekend. Waarom dan een Fin-de-sièclemuseum in Brussel? Het is de schrijver Eric Min die in zijn pas verschenen *De eeuw van Brussel (1850-1914)* een sleutel aanreikt in de vorm van het grote schilderij van James Ensor, *De intocht van Christus in Brussel* (1898): hier is de hoofdfiguur niet de



Fernand Khnopff, *Liefkozingen*, 1896; te zien in het Fin-de-sièclemuseum in Brussel

Heiland (we herkennen Ensor zelf op het ezeltje), maar de menigte, 'la foule', die hem omstuwt. Briljante omkering. Eerst is er de menigte. Zie ze gaan over de boulevard, naar Parijs model aangelegd, over de oude stad, de pas overhuifde rivier de Zenne. Spandoeken worden geheven, kreten stijgen op. Is dit een demonstratie? Carnaval? Een processie? Het is alles tegelijk. In het Fin-de-sièclemuseum hangen voorbereidende etsen met de vele leuzen die Ensor later van het doek wagschilderde. Over bleef alleen 'La sociale'. In Brussel, waar alles kon, hoofdstad van de nieuwe industriële grootmacht, wordt rond 1900 veel op de spits gedreven. Het proletariaat staat tegenover de nieuwe rijken, in de kunst vind je decadent symbolisme tegenover experiment. Het nieuwe, uitgebreide museum leidt de bezoeker stapsgewijs de diepte in, langs vroege fotografie en sociaal realisme naar de vrije esthetiek van Les XX, het Belgisch impressionisme. De hoeren van de door Baudelaire – veel Franse schilders en schrijvers kwamen naar Brussel – bewonderde Félicien Rops spiegelen de verstilde androgyne gestalten van Fernand Khnopff. Wat het fin de siècle ook onderscheidt van onze tijd is de manier waarop beeldende kunst en literatuur met elkaar vervlochten zijn. Er werden veel boeken en tijdschriften geïllustreerd. Rops werd de populairste illustrator van Parijs en Brussel, waarbij schrijvers vaak doodsbenuwd waren voor wat hij met hun werk ging doen. Satanisme was heel de negentiende eeuw al in zwang in de kunst. Ook het Belgisch fin de siècle ademt de zieke kanten van het katholicisme, zeker bij mensen als Rops. Je leert van de expositie bovenal dat het fin de siècle een warboel was. En een tijd van harde tegenstellingen. Straks komt de Grote Oorlog en is het voorbij. Van dit alles krijg je een overdaad te zien in de Brusselse Kunstberg. Om tenslotte onderin de berg te eindigen bij de art nouveau-collectie van kunst en kunstnijverheid van het echtpaar Crowet. Alles vooral Belgisch. Op de plaats waar tot voor kort de moderne kunst zijn onderkomen had, op dezelfde diepte als het belevende Magritte-museum. Michel Draguet, chef van de Belgische Koninklijke Musea, wilde een

tweede publiekstrekker en dreef door, het achterstallig onderhoud van de Kunstberg negerend, dat nog onlangs een voortijdig einde maakte aan de Rogier van der Weydententoonstelling. Die moest na een maand sluiten wegens lekkage. De Kunstberg, een zonderling mierennest, uitgehold door parkeer garages, de spoorlijn (onder de aanleg waarvan de stad vijftig jaar zuchtte) en bodemloos kunstgekrioel. Eenmaal weer boven de grond is je kop ook een gatenkaas, en pijnig je je hersens met onoplosbare vragen als: wat schilders als Evenepoel, Spilliaert of Van Gogh nu toch met elkaar gemeen hebben, behalve dat ronde jaartal 1900. Gekunsteld, escapistisch, verijnd, decadent en levensmoe zijn de klassieke slagwoorden. Onvermijdelijk kom je dan bij het symbolisme van de *Liefkozingen* (1896) van Fernand Khnopff, die in Brugge opgroeide en altijd weer terugkeerde naar die mistige modderpoel. Wat gebeurt er? Vast staat dat de sfinxachtige luipaard vrouw het gezicht van Khnopffs zuster Marguerite heeft, van jongsaf zijn model. Oedipus vlijt zich tegen de sfinx. Khnopff was een groot dromer. Hypnos, god van de slaap, was de enige godheid die hij erkende. Vroeg je hem wat hij ermee bedoelde, dan zei hij dat het schilderij minder mystiek was dan men dacht. Het ging om de keus tussen macht en wellust, belichaamd door een sfinx (zij) en een androgyn personage (hijzelf). Het Brussels fin de siècle in een notendop. **Wim Noordhoek**

Fin-de-sièclemuseum
 Regentschapsstraat 3, Brussel
www.fine-arts-museum.be

BOEK

Kerkelijke schilderkunst

Het boek *De genade van de steiger. Monumentale kerkelijke schilderkunst in het interbellum* is een eye-opener. Het gaat om kunst die een halve eeuw verguisd en versmaad is. Dat weet ik uit eigen ervaring. Een van de belangrijkste ensembles die in het boek wordt besproken, is de kunst van de

KUNSTSCHRIFT is een
tweemaandelijks uitgave
van Kunst en Schrijven bv,
Amsterdam/Zutphen
58ste jaargang, nr 1
februari/maart 2014

REDACTIE
hoofredactie Mariëtte Haveman
eindredactie Annemiek Overbeek
assistent Andrea Müller-Schirmer
redactieraad Paul van den Akker
Eddy de Jongh
Ann-Sophie Lehmann
Frits Scholten

VORMGEVING
Omar Saïid
Studio Saïid & Smale, Amsterdam

REDACTIEADRES
ook voor informatie over
uw abonnement, het bestellen
van losse nummers, opzeggingen,
adreswijzigingen en plaatsen
van advertenties
Postbus 10859
1001 EW Amsterdam
020-6251607
0575-431182
info@kunstschrift.nl

www.kunstschrift.nl

LITHOGRAFIE EN DRUK
Epospress, Zwolle

OPGAVE EN VRAGEN ABONNEMENT
0900-226 52 63
Abonnementenland
Postbus 20, 1910 AA Uitgeest
klantenservice@aboland.nl
rekeningnummer 59 28 86 182
tnv Abonnementenland, Uitgeest
(codes voor betalingen uit het
buitenland: BIC ABNANL2A
IBAN NL49ABNA0592886182)

- jaarabonnement (6 nummers) € 54,50
- studenten en 65+ € 51,00
- buiten benelux € 67,00
- korting van € 1,50 bij betaling
met automatische incasso
- proefabonnement
(3 nummers) € 27,00
- losse nummers € 10,50
(exclusief verzendkosten)
- linnen bewaarband € 17,50
(inclusief verzendkosten)

Om het abonnement op te
zeggen hanteren wij een opzeg-
termijn van twee maanden.
Adreswijzigingen graag schriftelijk
drie weken van tevoren zenden
naar het redactieadres.

ISSN 0166-7297

AFBEELDING OMSLAG
Edward Steichen, *Atelier van Brancusi*,
1920 • gelatinezilverdruk • The
Metropolitan Museum of Art, New York

AFBEELDING OMSLAG ACHTERZIJDE
Edward Steichen, *Portret van Brancusi*,
gephotografeerd in Voulangis, 1922 •
gelatinezilverdruk • The Metropolitan
Museum of Art, New York • zie ook
afbeelding 14-15

AFBEELDING INHOUDSPAGINA
Brancusi's gereedschap, opgesteld in het
Atelier Brancusi, een reconstructie van
zijn atelier naast het Centre Pompidou
• zie ook afbeelding 3

2 Onder de huid

Mariëtte Haveman

10 Het ei

Arie Schippers

12 Een Roemeen in Parijs

Annemiek Overbeek

18 Op zoek naar diepgaand realisme

Jan Teeuwisse

30 Stilering versus Stijl

Jeroen Stumpel

36 Beelden zonder sokkel

Frits Scholten

48 De woorden 7 René Magritte

een serie van Carel Blotkamp

50 De keus van Kunstschrift



Bezoek ons ook op Facebook
www.facebook.com/kunstschrift



In Museum Boijmans Van
Beuningen is van 8 februari
t/m 11 mei de tentoonstel-
ling 'Brancusi, Rosso, Man
Ray - Framing Sculptures'
te zien, over drie pioniers
van de moderne beeldhouw-
kunst en hun fotografische
experimenten.

CONSTANTIN BRANCUSI

1876
1957